

פרופ' נירית רייכל, המכללה אקדמית גורדון והמכללה האקדמית כנרת
ד"ר אורית עובד, המכללה האקדמית תל-חי, החוג לחינוך

חינוך כיתה כפרופסיה – תפיסת תפקידה של מחנכת הכיתה ופיתוחה המקצועי בחטיבת ביניים, במבט משווה: חינוך עברי – ממלכתי וממלכתי דתי

תקציר מנהלות

מטרת המחקר הינה לבחון את תפיסות מנהלי חטיבות ביניים ומחנכי הכיתה בחינוך הממלכתי והממלכתי דתי, את תפקידי מחנכת הכיתה בהיבטים פרופסיונליים, פדגוגיים ואישיותיים. שאלות המחקר מתמקדות בשלושה נושאים עיקריים: (1) מהם הרכיבים הייחודיים למחנכת כיתה בחטיבת ביניים?; (2) איך תופסים מנהלי חטיבות הביניים ומחנכי הכיתות את תפקידי מחנכת הכיתה ואת דיוקנה הרצוי למול המצוי?; (3) מהן התשתיות לתמיכה במחנכת הכיתה בחטיבת הביניים, ואלו ניתן לפתח כדי לחזק את ההתפתחות הפרופסיונאלית שלהן בהתאמה לצרכים המאפיינים את גיל ההתבגרות ומורכבותם?

המחקר הנוכחי נערך במהלך שנת תשפ"ג בגישה האיכותנית ומתייחס לשתי מערכות בחינוך הממלכתי עברי: ממלכתי וממלכתי דתי, לשם הבנה של תפקיד המחנכת בהתאם למהותה וצרכיה, וכן לשם עריכת השוואה ביניהן. המחקר כולל 65 משתתפים מכל רחבי הארץ: מנהלות ומנהלים בחטיבות ביניים ובתי ספר על-יסודיים ומחנכי כיתה לכיתות ז', ח', ט'. המחקר כולל שימוש בראיונות מובנים למחצה ולשם כך נוסחו שני תדריכים בהתאמה לתפקיד המשתתפים: האחד, למנהלות ומנהלים והשני, למחנכות ולמחנכים בכיתות ז', ח', ט'.

ממצאי המחקר:

בבחינת תפיסת ייחודה של חטיבת הביניים, מאפייניה ותפקידיה בעיניהם של מנהלי בתי הספר ומחנכי הכיתה נמצא, כי גיל הנעורים (12-16) ייחודי במאפייניו, ומכאן לחטיבת הביניים שלושה יעדים מרכזיים: פדגוגי (אחריות למידה וביסוס מיומנויות יסוד, אורייניות וחברתיות); השכלה כללית, ערכים ומוסר, אחריות חברתית ואזרחית וכן טיפוח חשיבה ביקורתית; ופיתוח זהותם האישית של התלמידים. לדבריהם קיים צורך בחשיבה פדגוגית משותפת של הצוות החינוכי הבית-ספרי כדי לממש יעדים אלו. להבדיל מההסכמה על ייחודו של גיל ההתבגרות מבטאים המשתתפים דעות שונות, רובן לא חד משמעיות, לגבי יעילות החלוקה לשלוש חטיבות: יסודי, חטיבת ביניים ותיכון, בעיקר בחינוך הממלכתי דתי.

בבחינת דיוקן מחנכת הכיתה ותפקידיה בחטיבת הביניים

הכיתה הרצויה בחטיבת הביניים וההתייחסות ישירה ועקיפה לפער הגדול בין המחנכות הרצויות למצויות, תוך העלאת פרשנויות וסברות לסיבותיו. כל המשתתפים בחינוך הממלכתי והממלכתי דתי רואים בתפקיד מחנכת הכיתה מרכזי ומשמעותי עבור התלמידים והתלמידות, הארגון הבית-ספרי וכל השותפים לעשייה החינוכית – תלמידים, הורים, צוות הניהול הבית-ספרי והצוות החינוכי (כולל מורים מקצועיים). נמצא, שתפקידן מתמקד בחמישה אשכולות מרכזיים: (1) ניהול

ואדמיניסטרציה; (2) קוגניטיבי ופדגוגי; (3) חברתי-כיתתי; (4) רגשי-אישי; (5) ערכי. משתתפי המחקר בתפקיד חינוך כיתה מציגים אתגרים רבים בהם נתקלים במהלך היומיום מול תלמידיהם, הנובעים בעיקר מאי הגדרה ברורה של תפקידי מחנכת בכיתה, כגון: ריבוי תפקידים אדמיניסטרטיביים על חשבון זמן חינוך איכותי, מיעוט בשעות חינוך במערכת השעות השבועית והעדר זמן פורמלי ומעוגן במערכת השעות ליצירת קשר ראוי עם התלמידים ומעקב אחריהם (בעיקר בממלכת). המחנכות והמחנכים מתארים מעבר מהיר ואינטנסיבי במהלך יום הלימודים בין הכיתות, מצב שאינו מותר להם זמן פנוי לעסוק בענייני חינוך, שנדחים לשעות הפנאי בתום יום הלימודים ועד לשעות הערב המאוחרות.

בהתייחס לתפקידי מחנכת הכיתה בתקופת משבר (הקורונה) נמצא כי מסגרת התפקיד התרחבה והועצמה בתקופת משבר הקורונה, בו נפגעה חטיבת הביניים יותר ממוסדות החינוך האחרים במערכת. נמצאו שלושה אתגרים מרכזיים במהלך המשבר: (א) הקשר עם ההורים והשלכותיו – העברת האחריות על התלמידים לבית הספר; (ב) שינוי בהתנהגותם של התלמידים במהלך המשבר ועם סיומו המתבטא במוטיבציה נמוכה ובעיות רגשיות וחברתיות; (ג) המעבר לטכנו-פדגוגיה – המעבר ללמידה מרחוק אילץ את מערכת החינוך להנהיג שינויים פדגוגיים, ניהוליים וארגוניים ללא הכשרה פדגוגית-טכנולוגית מתאימה של צוותי ההוראה.

ממצאי המחקר מראים כי הרובד האישיותי (תכונות) והפדגוגי של מחנכת הכיתה כולל מגוון תכונות רצויות. המנהלות והמנהלים, המחנכות והמחנכים מציירים דיוקן רב תכונות אישיותיות ומיומנויות של מחנכת הכיתה: כריזמה, סקרנות, התמדה, התמסרות, יכולת ליצור קשר, אמפתיה, הכלה, תיווך וגישור, גמישות, אהבה, שמחה, יצירתיות, סקרנות, התעדכנות (רלוונטיות) והומור; ובמקביל חשובה גם האסרטיביות והצבת גבולות. בחינוך הממלכתי דתי הדגישו יותר את הנושא הערכי-אמוני, צניעות ושמירת הנורמות תוך מתן דוגמה אישית.

אופן בחירת מחנכת הכיתה במערך הארגוני הבית-ספרי גם כן נע בין הרצוי למצוי. משתתפי המחקר מתארים מחסור במחנכות כיתה מתאימות המעוניינות בתפקיד. הבעיה חמורה יותר בממלכתי מאשר באולפנות ובחטיבות ביניים ממלכתיות-דתיות. המנהלות והמנהלים פותרים את המחסור בהתפשרות על איכות המחנכת, בבחירת סטזיריות לתפקיד מחנכות, ופעמים נדירות במינוי מחנכת אחת לשתי כיתות.

בבחירת הקטגוריה הכשרת מחנכת הכיתה והפיתוח המקצועי בהתאמה לצרכים המאפיינים את הלומדים בחטיבת הביניים נמצא כי חסרה הכשרה בסיסית להתמחות בגיל חטיבת הביניים, בעוד עיקר האחריות על ההכשרה והפיתוח המקצועי של מחנכות הכיתה באחריות בית הספר. מחנכות ומחנכים בחינוך הממלכתי והממלכתי דתי נסמכים בעיקר על תשתיות התמיכה הבית-ספריות שמציעה הנהלת המוסד – יועצת בית הספר, רכזת שכבה, רכזת חברתית וכן בקיום ישיבות שבועיות/דו-שבועיות, הנחיה והדרכה (מנטורים), ובחינוך הממלכתי דתי גם רב בית הספר; יוזמות פרטיות כמו קורסי אימון אישי; השתלמויות פנים בית-ספריות וחוף בית-ספריות להעצמה אישית, לפיתוח המקצועי וכמענה לאתגרים שנתקלים בהם במפגש היומיומי עם שאר הגורמים במהלך ההוראה.

במבט משווה בין מערכת החינוך הממלכתי למערכת החינוך הממלכתי דתי נמצא כי ההבדלים במטרות החינוך, במבנה חטיבות הביניים, בהרכב הכיתות ותכני הלימוד ביניהן משפיעים על תפיסת תפקידה של מחנכת הכיתה בחטיבת הביניים, דיוקנה והפיתוח המקצועי במהלך הקריירה. מגוון האפשרויות במבנה הארגוני של החינוך העל-יסודי בממלכתי דתי ובהיצע של רשתות חינוך שונות מציע עבור התלמידים והוריהם אפשרויות מגוונות יותר לבחירה של מסגרת הלימודים הרצויה, בהתאם למאפייני המוסד החינוכי, צורכי התלמיד ורצונותיו; רובן הגדול של מחנכות הכיתה בחינוך הממלכתי דתי מלמדות תחומי דעת בתחום ההומניסטיקה ומקצועות הקודש. בנוסף קיימת תוספת שעות תפילה במערכת השעות. כך שברשותן שעות רבות יותר במערכת השעות במפגשן עם תלמידי הכיתה אותן מחנכות וזאת בהשוואה לחינוך הממלכתי. מספר הלומדים הכיתתי הקטן יותר בחינוך הממלכתי דתי, ההפרדה המגדרית וכן תפקיד רב בית הספר המשמש בתפקיד ייעוצי, מאפשרים תשתית תמיכה רחבה יותר למחנכת הכיתה ומענה זמין יותר לתלמיד בהשוואה לחינוך הממלכתי הסובל ממחסור חמור במורים ומחנכי כיתה.

המלצות:

המלצותינו בשלוש רמות: **ברמת קובעי המדיניות** – נדרשת הגדרה ברורה של תפקיד מחנכת הכיתה בחטיבת ביניים בתחומים: ניהול ואדמיניסטרציה, קוגניטיבי ופדגוגי, חברתי-כיתתי, רגשי-אישי וערכי, ומכאן הכשרה ייעודית בשלב ההכשרה להוראה במכללות לחינוך והאוניברסיטאות בהתאמה לגיל הלומדים ולצרכיו ולאתגרים בהוראה. בנוסף, חינוך צריך להיחשב במכללות ובאוניברסיטאות כתחום דעת להכשרה לתפקיד חינוך כיתה; יש להמשיך לפתח ולקדם את תוכנית חאלו"ם (חינוך אישי לצמיחה ומנהיגות) של משרד החינוך עבור חטיבות הביניים, המציעה שני מורים בכיתה (מחנכת ומורה מקצועי) בפריסה רחבה יותר, ומרחיבה את המפגש הבין-אישי בין התלמיד ומחנכת הכיתה, להעצמה ולהתמודדות עם אתגרים בגיל ההתבגרות.

ברמה הניהולית הבית-ספרית – גיבוש שדרה ניהולית בית-ספרית הכוללת את מחנכי הכיתה בדרג ניהול ביניים, שעשוי לתרום להעלאת המוטיבציה לשמש כמחנכת כיתה ולהתמקצע בתפקיד זה הן ניהולית (ניהול כיתה) והן פדגוגית; התייחסות למחנכת הכיתה כאל מנהלת כיתה, לה מערך תפקידים ברור ומוגדר מראש הן בימי שגרה והן בחירום, ולא תפקיד כוללני, לשם הכרה של המחנכת את הנדרש ממנה והיערכותה בהתאם ולהעלאת תפקיד מחנכת הכיתה כפרופסיה – מי עומד באמות מידה לשמש בתפקיד זה, מה כולל התפקיד ומה לא ולהתמקצע בהתאם; להימנע מלהטיל על מחנכי הכיתה תפקידים טיפוליים הדורשים התמחות מקצועית טיפולית וקלינית שאינם בתחום התמחותם; כמענה למחסור החמור של מורות ומורים בכלל ומחנכות ומחנכים בפרט (בעיקר בחינוך הממלכתי), מומלץ לגבש את תחום חינוך כיתה כתחום דעת ולאפשר מינוי מחנך מקצועי (בעל הכשרה מתאימה והצלחה בהוראה וחינוך) לשתי כיתות. באופן זה מחנכת הכיתה מתמקדת בתפקידי חינוך כיתה ופחות בהוראה דיסציפלינרית. פתרון זה מוביל להבחנה בין תפקידה של מחנכת הכיתה לבין המורה המקצועי ומסלולי השתלמותם וקידומם המקצועי; יש לרווח את מערכת השעות, כך שיהיה למחנכי הכיתה יותר זמן לטפל בסוגיות ובעיות הקשורות בחינוך; להוסיף השתלמויות פנים בית-ספריות וחוץ בית-ספריות ייעודיות למחנכות כיתה

במפגשים דו-שבועיים או חודשיים בתחום של הכרת האתגרים ואופני התמודדות, מיומנויות של אימון אישי, תיווך וגישור שיהיו לעזר בהתמודדות עם תלמידים, הורים, צוות חינוכי בבית הספר ועוד; לשקול דרכים לסייע ביישום הצלחות מוכחות בכיתות ייחודיות, ניסוייות, חממות וכו' בכיתות 'רגילות' בחטיבות ביניים; לפתח תשתית ותרבות ארגונית בקרב צוות בית הספר – הניהולי והמקצועי – על ידי ליווי ותמיכה למחנכות ולמחנכי כיתה צעירים וותיקים בימי שגרה ומשבר.

ברמה כיתתית – מחנכת הכיתה – מחנכת כיתה הרואה בחינוך כיתה ייעודי, מומלץ שתעשיר את ההשתלמויות המקצועיות בתחום זה בדגש על הכרת גיל הנעורים ומאפייניו, בקורסי אימון אישי, גישור, תואר שני וכד'.